

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Ян Мочкош,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри права

Луцького інституту розвитку людини

Відкритого міжнародного університету

розвитку людини «Україна»

УДК 343.21.

Про теорії причинного зв'язку в кримінальному праві

Питання про причинний зв'язок (далі - ПЗ) в кримінальному праві (далі - КП) має наукове і практичне значення, пов'язане з встановленням і доведенням винності особи за вчинене протиправне діяння за його формою прояву, мотиваційною сферою і заподіяними наслідками. Кримінально-правова наука, як відомо, ґрунтується на філософській теорії казуальності (на лат. «causa-activa» - діюча причина).

Розуміння причинності, як певної форми відношення між діями та їх наслідками, сформувався в процесі практичної діяльності Homo sapiens. В античні часи, вчення про причинність отримало назву «детермінізм» (від. лат. determinare-визначаю), і перші зачатки такого поняття закладені в роздумах давньогрецького філософа-матеріаліста Демокріта, котрий головним завданням вбачав пояснення феномену руху за принципом детермінізму [1, с. 28-29].

Значення ПЗ в доведенні відповідальності за вчинене небезпечне

діяння та заподіяну шкоду відоме з давніх часів, задовго до зародження науки кримінального права. Вказівку на ПЗ між діянням і його наслідками находимо у найдавніших Шумерських законах (21 ст. до н.е) в яких, зокрема зазначено: «Якщо хто-небудь ударить дочку чоловіка і вона від того втратить плід своєї утроби...». Норми аналогічного змісту наявні і в законі царя Вавілонії Хаммурапі (18 ст. до н.е) в яких вказується (мовою джерела):

«(206) Если человек сильно ударил человека и нанес ему рану...» та «(207) Если потерпевший умер от побоев...», далі наводяться види відплати [2, с. 27].

Пізніше закони Драконта (621 р. до н.е) і Римської імперії теж визначали наявність ПЗ між діянням і наслідком. Згідно таблиці VIII – «Если причинит членовредительство...» та «Если рукой или палкой повредит кость свободному человеку...», далі інші види діянь і караність за вчинення [3, с. 90-98]. Правові акти Європейських королівств

ранне-феодалного періоду відображали казуси та встановлювали покарання за різні види діянь.

В правових документах Київської Русі (11 ст.) вбачалося наявність ПЗ між посяганням на особу і заподіяною шкодою, в яких вказувалося: «Якщо (хто небудь) ударить (мечем) по руці і відсіче її або вона всохне, то він (винуватий) платить...» [4, с. 23-25], далі наводяться розміри покарань. В Західній Європі другого тисячоліття, питання про ПЗ при вчиненні посягання на особу і власність було зафіксовано в Кутюнах Бовезі (1283) та в збірках Швабське і Саксонське зерцало [14 – 16 ст.], а пам'ятка права «Кароліна» (1532 р.) вже висвітлювала і комплекс обставин, що належать дослідженню з метою доведення ПЗ у вчиненні злочину [3, с. 292].

На ґрунті досвіду Західних держав в царській Росії питання про ПЗ вперше було закріплено у «Воїнських артикулах» Петра I, якими встановлювалося покарання (мовою джерела) - «отсеченим голови», «...если кто кого волею и нарочно без нужды и без смертельного страха умертвит или убьет его, тако что от того умрет...», а далі застереження: «Но надлежит подлинно ведать, что смерть всеконечно от битья приключилась...». Морський статут теж вимагав дослідження ПЗ між діянням і його наслідками, в якому було зазначено: « Кто кого убьет тако, что он не тот час, но по некотором времени умрет, то надлежит о том свидетельствовать накрепко, что он тех побоев умер» [5, с. 163].

В процесі боротьби із злочинністю, в Європі формувались теорії ПЗ в Кримінальному праві. В сучасній навчальній літературі України (у найкращому варіанті підручника) наводяться три теорії: «*Conditio sine qua non*»-умова без якої немає наслідку, теорія «адекватної причини» та теорія «необхідного спричинення». Проте, в розвитку концепції ПЗ з часу зародження науки КП, таких теорій більше і кожна з них форму-

валася на певних емпіричних даних і філософських поглядах їх творців, та внесла свій вклад у науку кримінального права.

З правових джерел вбачається, що на стадії зародження науки КП, як і раніше, питання про значення ПЗ виникає з розглядом посягань на життя і здоров'я людини, тобто, з часів формування вітального права (від лат. *Vitalis*-життєвий). Наводиться, що першими італійські юристи середніх віків розробили ряд правил які, на їх думку, сприяли встановленню відповідальності за вбивство, що було наслідком нанесення поранень потерпілому.

Італійські правознавці тих часів вважали, що для настання відповідальності за вбивство необхідне безпосереднє позбавлення життя людини знаряддям злочину (удар сокирою, чи ін. предметом, постріл впритул, тощо), за принципом (на лат. *Corporis corpori*)-тілесним впливом на тілесну річ, а будь-яка інша обставина, яка сприяла настанню наслідків, до уваги не сприймалась. Тому, першою в концепції ПЗ в КП визнано теорію «виняткової (на рос. мові *исключительной*) причини», що сформувалася під впливом аристотелівського вчення про «*Cauza efficiens*-спонукаюча причина». Методологічним витоком теорії і сутністю погляду на ПЗ було розмежування безумовно смертельних поранень і несмертельних. Наявність ПЗ між пораненнями і настанням смерті визнавалося лише у випадках, коли смерть настала до збігу «Критичних 40 днів», що було пов'язано з релігійним поглядом на подію [6, с. 164].

Розроблена італійськими юристами теорія спочатку мала прогресивне значення, але в 19 ст., в країнах Західної Європи з питань ПЗ в КП набула поширення теорія *Conditio...*, яку на ґрунті матеріалів судочинства розробляв німецький юрист М. Бурі і доводив, що будь-яка окрема сила, в т.ч. дії людини, повинна бути визнана відповідальною за наслідок у

повному обсязі, згідно його неподільності [5, с. 165], тобто, з передбачення рівнозначності всіх попередніх близьких і віддалених умов, і ґрунтувалась на філософії позитивізму. В ті часи теорію *Conditio ...* підтримував видатний криміналіст, представник соціологічної школи КП Ф. Ліст, а різні позиції в тлумаченні теорії займали і російські юристи С. П. Мокринський, М. Д. Сергієвський (в 1880 р.), М. С. Таганцев (в 1902 р.) та ін.

В наукових джерелах доводиться, що методологічне обґрунтування теорії *Conditio ...* було запозичено з філософської літератури про нове механістичне природознавство, яке не розмежовувало об'єктивно існуючих і випадкових зв'язків між явищами матеріального світу. Та в навчальній літературі, яка видавалося Ленінградською школою КП, теорія *Conditio...* визначалася як еквівалентна, що ґрунтувалась на принципі *Conditio...* - умова без якої немає наслідку [6, с. 277].

В кінці 19 ст. недоліки теорії *Conditio...* спонукали криміналістів до її вдосконалення або створення нової теорії. Таку (нову) теорію «вирішальної умови» формував К. Біндінг, котрий з усіх попередніх умов події намагався визначити умову, яка була вирішальною. Причиною події визнавав т. зв. позитивні умови, які сприяли в настанні наслідку події і досягли перевагу над негативними (протидіючими), що було першим кроком до розвитку думки про сутність ПЗ в кримінальному праві. Вдосконалити теорію *Conditio...* намагався і російський криміналіст Н. Д. Сергієвський, внесенням в розуміння причинності в КП елемента вини і причиною визнавав діяння, в момент вчинення якого була можливість передбачити його наслідки [5, с. 175].

В розвитку концепції ПЗ в КП на початку 20 ст. в державах Західної Європи після теорії К. Біндінга, набула поширення теорія «адекватної причини» розробником якої ви-

знається фізіолог І. Криз. Зміст теорії і суджень автора зводиться до положень: по-перше, об'єктивна можливість ПЗ передбачає знання про типові зв'язки між явищами і, по-друге, при вирішенні питання про ПЗ між умовою і наслідком в окремому випадку, необхідно користуватися «загальним досвідом» і з'ясувати чи могла дана умова взагалі привести до певного наслідку [5, с. 176-180]. Так був вчинений наступний крок до формування інтелектуального розвитку дослідника події злочину.

В англо-саксонському судочинстві, формувалася теорія «ближчої (безпосередньої) причини», яка спиралася переважно на традиції англійської доктрини прецедентів [6, с. 279]. В сучасному англо-американському праві питання про ПЗ і вину вирішується як єдине ціле, про «найближчу причину», без визначення її меж. Причинність в цій теорії розглядається як практична оціночна категорія, - тобто, необхідним є не встановлення реального ПЗ, а оцінка дій підсудного. Особливості такого підходу пояснюється відсутністю в країнах Заходу наукових критеріїв дослідження ПЗ між злочинним діянням і його наслідками [7].

В повоєнний час теоретик права ФРН Г. Вензель розробив т. зв. «Фінальну теорію» ПЗ в КП (в 1958 р.). Фіналісти злочинне діяння розглядають як волю, а вплив на об'єкт посягання і загальні закони причинності заперечують. Небезпека волі, згідно теорії, заключається в фінальній спрямованості дій суб'єкта злочину, і визначальним моментом вважають не безпеку події, а спрямованість волі, - фінальність [6, с. 43]. В інших наукових джерелах вказується, що з позиції Вензеля фінальна діяльність скерована на ціль, тоді як причинна на випадковий результат [8, с. 85-87].

В правовій науці колишнього Радянського Союзу, з питань ПЗ в КП набула чинності, (як наведено в

навч. літературі) створена А. А. Піонтковським теорія «необхідного спричинення». Згідно публікацій, дослідження ПЗ в КП Союзу в дійсності розпочалось у повоєнні часи, в працях Н. Д. Дурманова (1945, 1948), М. Д. Шаргородського (1947, 1956), А. А. Піонтковського (1949, 1961), А. Н. Трайніна (1950, 1960), Т. Церетелі (1949, 1957, 1963), та В. М. Кудрявцева (1950, 1952, 1960 роках).

В бібліотеках Союзу були наявні і наукові праці російських криміналістів дореволюційної епохи, М. Д. Сергієвського (1880 р.), М. С. Таганцева (1902 р.), С. П. Мокринського (1905 р.) та ін, які тлумачили теорію *Conditio...* і, водночас, відстоювали самостійну концепцію причинності в КП [5, с. 163-182], а Піонтковський виявив такі праці та положення теорії *Conditio...* (необхідної умови) і переіменував у теорію «необхідного спричинення». В посібнику зробив висновок, що питання про кримінальну відповідальність може ставитись тільки відносно настання необхідних наслідків діяння в конкретних умовах.

Тлумачення теорії, «створенної» Піонтковським було активним і В. М. Кудрявцев в монографії розкритикував. Тоді автор теорії визнав наявність ПЗ, коли в результаті вчинення діяння, виникає настання наслідку. Та В. М. Кудрявцев доповнив, що ПЗ може бути визнаний елементом складу злочину, коли розвивається в межах від створення реальної можливості настання наслідку до перетворення в дійсність. В сучасному підручнику за ред. Л. Круглікова наводиться, що в кримінальному праві РФ виділяється генетичний аспект між причиною і наслідком злочину, але назва теорії не формується [9].

Відносно теорії «необхідного спричинення» в 20 ст. найбільш «бойовими» були розсуди Т. Церетелі. В дисертації (1949 р.), критикувала теорії ПЗ в праві західних держав і доводила, що при встановленні

ПЗ необхідно керуватися принципами (на мові джерела) – «реальної можливості вмешатися в об'єктивний ход событий», а чи мала особа можливість дійсно вплинути на обставини, вирішується судом. Пізніше відійшла від попередніх задумів і доводила, що наслідок злочину виникає, коли діяння було одним із умов його настання, та в підручнику ЛГУ доповнено, що Т. Церетелі надавала значення ступеню спричинення наслідку діянням [6, с. 227].

В результаті таких критичних розсудів, в монографії (1963 р.) Т. Церетелі прийшла до висновку, що теорія «необхідного спричинення» не узгоджується з положенням діалектичного матеріалізму і пропонувала для доведення ПЗ в КП керуватися правилами теорії *Conditio...* [8, с. 88], тобто, на рівні своїх «докторських» знань, не змогла усвідомити сутності цих теорій, побудованих на детермінальному зв'язку механіцизму.

Визнання антинаукової позиції наявне в підручнику за ред. І. Ф. Кузнецової, в якому наводяться дві теорії – еквівалентна (*Conditio...*) і адекватна. Науковим значенням першої вказано положення про «необхідну умову» і Концепція розроблена Т. Церетелі, а адекватної – розмежування причини і умов, та наявність в німецькій доктрині ПЗ теорії ризику. Інших теорій і яка визнається в Кримінальному праві РФ – не наводиться [10, с. 244].

Згідно пояснень у сучасних філософських джерелах, необхідним є те, що за певних умов обов'язково наявне або повинно бути і таке поняття бере свій початок з атомістики Демокріта, що набула поширення в механістичному матеріалізмі 17-18 ст., в епоху видатних досягнень та вільнодумства в Європі. Діалектика необхідності в природних умовах полягає в тенденції об'єднання різних внутрішніх властивостей речей і процесів. Такий зв'язок зумовлений всім попереднім ходом розвитку об'єктів, за певних умов існування і взаємодії [1, с. 218-219].

В кримінально-правових відносинах ПЗ взаємодії певних об'єктів не має внутрішнього стійкого (природного) зв'язку їх складових. В системі «злочинне діяння-наслідок» ПЗ є казуально-генетичним, наявний у вузько визначеному напрямку спричинення наслідків і фіксується як локальний та конкретні складові неприродної взаємодії. Власне тому, необхідність спричинення наслідків неможливо зводити до окремого казуального факту, протиправного діяння. Крім того, причинна залежність наслідків злочину характеризується і певною вибірковістю, спрямованістю дії на досягнення визначеної цілі, що є характерним у сфері усвідомлюваного вольового діяння. Людські вчинки, за сутністю, детерміновані зовнішніми і внутрішніми мотивами, а необхідність у наслідках злочинних діянь виступає як мета [1, с. 220], однак, і за таких обставин, ніякої необхідності у злочинному спричиненні шкоди особі чи суспільству не було з часів дії законів шумерської теократичної цивілізації.

В навчальній літературі до розпаду Радянського Союзу відносно ПЗ було відмічено, що створена Піонтковським теорія що «необхідних і випадкових причинних зв'язків», базується на категоріях діалектики, та надавала значення признаку складу злочину тільки необхідному причинному зв'язку, на відміну від теорії *Conditio...* [11, с. 121-140]. Пізніше антинаукове тлумачення ПЗ продовжено і теж вказано, що методологічний підхід теорії «необхідного спричинення» має прояв у наданні значення ПЗ як ознаки об'єктивної сторони складу злочину, коли наслідок є необхідним [12, с. 138-144].

В підручниках Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого більш логічно наводиться, що кожна з наявних теорій з певною науковою обґрунтованістю розглядає проблему причинності в КП. Теорії мають низку безсумнівних позитивних якостей, а

критичні зауваження обґрунтовані розвитком науки КП і кожна з них може бути доповнена новими положеннями. І далі, що діяння виступає необхідною умовою, без якої неможливе настання наслідку [13, с. 120-126]. Водночас зауважимо, що в підручниках окремих авторів, виданих в сучасні роки, відсутнє наукове тлумачення сутності ПЗ в Кримінальному праві.

В 21 ст. на території Східної Європи вчинені дослідження ПЗ в КП. В 2000 р., в СПб була опублікована монографія В. Б. Малініна [14], відносно якої науковці цілком вірно відмітили, що Малінін не прийняв до уваги результати досліджень ПЗ в КП, проведені в 20 ст. і залишився прихильником давно розкритикованої теорії *Conditio...* Дослідник не усвідомив, що ПЗ у злочинному діянні має об'єктивні межі рушійного впливу, в нормах КК відповідальність особи визначається, водночас і обмежується конкретними умовами реальної дійсності. І тільки наведені в законі обставини визнаються необхідними і достатніми для настання відповідальності особи за вчинене діяння. В дописах Малініна наявні і деякі позитивні, та інші суперечливі розсуди по різним обставинам ПЗ, а рецензії недостатньо об'єктивні [15, с. 254-258].

В 2003 р. на території Східної України опубліковано дослідження, породжене Н. М. Ярмиш за темою «Теоретичні проблеми ПЗ в КП (філософсько-правовий аналіз)», виконаний на відповідному рівні філософських пояснень, з визнанням всіх теорій доцільними при розгляді події злочину. Наведено окремі види причинного зв'язку і інші питання, та висновок автора досліджень, згідно якого у філософії єдності думок не має, практично з жодної проблеми [16].

Цілком вірно. Філософська школа ніколи не закінчить своїх роздумів, продовжить і на ін. планеті, а ехо сумнівів про них не стихне, бо сумніви і є психологічним коренем

філософії [1, с. 21]. Та знаменитий доктор Фауст свого часу втілював символ людського розуму і сумнівів у необхідності знання [17, с. 526], і проголосив: «у філософію вник, до краю всіх наук дійшов – і правник і богослов» [18, с. 91]. І так збувається, публікації сучасних авторів за назвою «Філософська категорія причинності...» безсумнівно, є філософськими...

В 2005 р. опубліковано дослідження О. Л. Тимчука [19], в якому доводить переваги безпосереднього (прямого) причинного зв'язку, коли діяння є самим ближнім до наслідків і свої доводи обгрунтовує «міллевськими» методами, про незмінне настання за однією подією другої [20 с. 260], міллевські методи вважає логічними і не усвідомлює, що критична оцінка таких наявна в наукових виданнях.

Задовго до задумів дослідника було відомим, що Дж. Ст. Мілль ПЗ тлумачив з позицій позитивізму, механістичного уявлення, як незмінне поєднання подій, в яких попередні умови однаково необхідні для виникнення наступних, [5, с. 170]. Відповідно, в дописах Тимчука «розквіли» логістичні розсуди, що свідчать про відсутність необхідного досвіду досліджень ПЗ в кримінальному праві.

В додаток відмітимо, що в умовах досягнень епохи інформаційних технологій, проблеми доведення ПЗ

в КП збільшуються і потребують відповідних знань, оскільки КП в 21 столітті - наука про боротьбу з демонами нашого буття. Значна частина злочинних діянь небезпечних для суспільства, наявна в економіко-фінансовій (бізнесовій) сфері, в електронно-інформаційній та пов'язані з процесами використання і небезпечних матеріалів, речовин чи різних механізмів. За таких умов, вчинювані протиправні діяння, - це широке коло обставин, а детермінанти (в т.ч. кондиціональні і спонукаючі, інформаційні і функціональні) належать науковому дослідженню, з метою встановлення ПЗ у системі «злочинне діяння-наслідок».

Причина не лише передуює наслідок у часі, але й шляхом переносу властивостей предмету і енергії діяння, обумовлює його виникнення і наявність; відображує реальні структурні, функціональні, динамічні та ін. особливості зв'язку діяння і об'єкта впливу, і на основі такого процесу в кримінальному праві практично сформувалась і дієва в сучасну епоху "казуально-генетична" теорія причинного зв'язку. А питання про ПЗ діянь і наслідків в сучасних багатофакторних техногенних процесах, в яких детермінантні зв'язки вивчає і наука ергономіка, можливо викласти окремо, а правникам доцільно зрозуміти діалектику такого феномена кримінального права.

Список використаних джерел

1. *Філософія*. Підручник. – К.: Вища школа, 1995. – 445 с.
2. *Хрестоматія по истории государства и права зарубежных стран. Древность и средние века*. – М.: «Зерцало», 1999. – 480 с.
3. *Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн* / За ред. В. Д. Гончаренка. Т. 1. – К.: «Ін-Юре», 1998. – 504 с.
4. *Хрестоматія з історії держави і права України* / За ред. В. Д. Гончаренка. – Т. 1. – К., «Ін-Юре», 1997. – 464 с.
5. *Курс советского уголовного права*. - Т. 2. Преступление – М.: Наука, 1970. – 516 с.
6. *Советское уголовное право*. – Л., ЛГУ, 1960. – 533 с.
7. *Никифоров В. С., Решетников Ф. М., Современное американское уголовное право*. – М.: Наука, 1990. – 256 с.

8. Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по уголовному праву. – К.: «Наукова думка», 1969. – 216 с.
9. Уголовное право России. – М.: «Волтерс Клувер», 2005. – 576 с.
10. Курс Уголовного права. - Т1. – М.: «Зерцало», 1999. - 592 с.
11. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. – К.: «Наукова думка», 1985. – 445 с.
12. Кримінальне право України. – К., «Юрінком Інтер» 1997. – 368 с.
13. Кримінальне право України. – К-Х., «Юрінком Інтер», «Право», 2002. – 416 с.
14. Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. – СПб.: «Юрид. Центр Прес», 2000. – 315 с.
15. *Обзоры и рецензии // Правоведение.* 2002. №2.
16. Ярмиш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) – Х.: «Право», 2003. – 512 с.
17. *Літературна енциклопедія.* Т. 2. – К.: «Академія». 2007.
18. Гете Й.-В. Вибрані твори. – К.: «Юніверс» 1999. – 144 с.
19. Тимчук О. Л. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину. Автореферат дис... канд. юрид. наук. - Львів, 2005, - 20 с.
20. Милль Дж. Ст. Система логики силлогической и индуктивной. – М.: «Моск. рабочий» 1900. – 808 с.

Мочкош Я. В. Про теорії причинного зв'язку в кримінальному праві

Досліджується зародження концепції про причинний зв'язок у системі «злочинне діяння – наслідок», на основі норм законів минулих часів. Формування і розвиток теорій причинного зв'язку, їх різновиди в державах наявних систем права, з врахуванням практичного досвіду і наукового рівня дослідників по даній темі.

Ключові слова: злочинне діяння, наслідок, зв'язок, практика, теорія.

Мочкош Я. В. О теории причинной связи в уголовном праве

Иследуется зарождение концепции о причинной связи в системе «преступное деяние – последствия» на основании норм законов прошлых веков. Далее формирование и развитие теорий причинной связи, их виды в государственных наличных систем права, с учетом практических достижений и научного уровня исследователей по данной теме.

Ключевые слова: преступное деяния, последствия, причинная связь, практика, теории.

Mochkosh Ya. On the theory of causation in criminal law

The origin of conception is investigated about causalconnection in the system "criminal actconsequence", on thebasis of norms of laws of past tenses.In future forming and development of causal communicationtheories, their varieties in the states of the present systems ofright, on soil of practical experience and scientific level ofresearchers on this topic.

Key words: criminal act, consequence, connection, practice, theory.